

SUOMEN KANSANOPETUKSEN NOUSU 1800-LUVULLA

Urho Somerkivi

On tunnetua, että 1840-luku on hyvin hedelmällinen jakso maamme yleisessä kulttuurikehityksessä. Kansanopetuksemme historiassakin tuo aika on ennen kokemattonta nousukautta. Paitsi sitä, että kansanopetuskysymykset silloin joutuivat monipuolisen teoreettisen pohdinnan kohteiksi, esiintyy kansanopetuksen kenttätyössä huomattavaa voimistumista.

Kansalliskirjallisuutemme viriämiseen liittyvä kansallinen herätysliike oli epäilemättä tuon nousun vahvimpia voimanlähteitä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustaminen v. 1831 lujitti suuresti kansallisen kulttuurin rintamaa. Se kokosi piiriinsä huomattavan osan sivistyneistöämme ja sai sen lämpenemään suomen kielen, kirjallisuuden ja kansallisuuden asialle. Kalevalan ilmestyminen 1835, Runebergin ihanteellinen runotuotanto ja viimein etenkin Snellmanin herättävä toiminta olivat omiaan tehostamaan suomalaista kansallistietoisuutta ja kääntämään huomion entistä enemmän suomalaiseen kansaan, herättämään uskoa tämän kansan mahdollisuuksiin ja lujittamaan nimenomaan käsitystä siitä, että tämän kansan hyväksi kannatti tehdä sivistystyötä. Toisellakin samanaikaisella herätysliikkeellämme, uskonnollisella herännäisyydellä on ainakin välillisesti ollut samansuuntainen voimistuttava vaikutus. Sen piirisähän toteutui kansanvaltaisuus, tasa-arvoisuus säätyyn,

omaisuuteen ja oppineisuuteen katsomatta, ja se nostatti kansan syvistä riveistä omaperäisiä, lahjakkaita yksilöitä arvostettuun asemaan.

Suotuisia vaikutteita tuli läntisistä naapurimaistakin. Tanska sai kansakoulunsa jo 1814 ja Norja 1827. Ruotsin kansakouluasetus annettiin 1842. Sitä edelsi pitkä ja kiihkeäkin sanomalehtikeskustelu, johon laajat piirit ottivat osaa ja jota meidän maassammekin seurattiin melkoisella mielenkiinnolla. Jopa jotkut kansalaisemme osallistuiivatkin tähän mielipiteiden vaihtoon, mainittakoon vain esim. *J. V. Snellmanin* tunnettu artikkeli *Freja-lehdessä* v. 1840. Kun 1830-luvulla Ruotsissakin — ns. heinäkuun vallankumouksen heijastuksina — puhalsivat vapaammat kansanvaltaiset ja kansansivistysystävälliset tuulet, tunnettiin tämä hyvin meilläkin. Olihan maallamme yhä kiinteä kulttuuriyhteys läntiseen naapuriimme.

Rinnakkaisista ilmiöistä, ja ajan pyrkimyksiä kuvaavana sekä uusia herätteitä antavana, mainittakoon vielä 1840-luvun alussa meillä toimeenpantu oppikoulun uudistus, jonka tuloksena vanhat pedagogiot ja triviaalikoulut sekä Vanhan Suomen alkeis- ja piirikoulut muuttuivat huomattavasti tehokkaammiksi ala- ja yläalkeiskouluiksi.

1840-luvulla tulevat kansanopetuskeskymykset meillä vilkkaan, julkisen keskustelun kohteiksi, keskustelun, johon melkein poikkeuksetta kaikki sivistyneistöömme kuuluvat, ja tavalla tai toisella koko silloinen sanomalehdistömme, ottivat osaa. Läheskään aina ei tässä keskustelussa vielä kansansivistys tule esiin itsetarkoituksena. Useimmat käsittävät sen vielä *välikäppäleeksi*. Korkeamman kansansivistyksen uskotaan kohottavan rahvaan siveellistä ja aineellista tasoa. Usein toistetaan väitettä, että varojen uhraaminen kansanopetukseen on kannattava rahansijoitus. Yhteiskunta on ennen pitkää saava korvauksen kansansivistysmenoistaan köyhäinhoito- ja vankeinhoitomenojen pienenemisen kautta. Tässä katsantokannassa kuvastuu valistusfilosofian pohjalla

syntynyt kasvatusoptimismi. Valistushan uskoi rajattoman täydellistymisen mahdollisuuteen. Valistus oli vahvasti intellektuaalista. Uskottiin, että ihmiskunta oli parannettavissa *opettamalla*, väärrien ennakkoluulojen ja mielipiteiden sekä taikauskon hävittämisen, tiedon jakamisen ja suoranaisen moraaliopetuksen avulla. Siksi *tiedon* arvoa kasvatusvälineenä korostettiin.

1840-luvun kansansivistyskäsitteissä on huomattavissa toinenkin erikoinen piirre. Kansansivistystä ei pidetä yksilöiden oikeutena, vaan sivistyneistö käsittää sen hyväksi tehdyn työn *hyväntekeväisyydeksi* ja pitää sitä kristityn velvollisuutena kovaosaisia lähimmäisiä kohtaan. Tässäkin piirteessä on sukua valistusfilosofiaan. Valistuksen maailmankatsomus oli antroposentrinen, porvarillinen yhteiskunta oli sille taivas maan päällä. Siksi altruismista tuli valistusajan evankeliumi.

Kaikki se, mitä 1840-luvulla sanomalehdistössämme kansanopetuskysymyksestä kirjoitettiin, ei suinkaan ollut myönteistä. Varsinkin vuosikymmenen alkupuolella esitettiin usein sellaisia mielipiteitä, että lukutaito ja kristinopin osaaminen olivat varsinaiselle kansalle riittäviä. Laajempaa sivistystä pidettiin tarpeettomana, jopa turmiollisena. Etenkin koulukasvatusta vastustettiin, ja usein toistettiin tuota vanhaa tengströmiläistä väitettä, että Suomen kansa oli papiston ponnistuksien ja kristillisen kotikasvatuksen ansiosta saavuttanut korkeamman sivistystason kuin useimmat muut kansat. Tämän suunnan edustajat kuuluivat enimmäkseen vanhoillisen papiston piiriin, ja se oli sopusoinnussa Nikolai I:n ajan taantumuksellisen, kaikkea liberaalisia pyrkimyksiä vastustavan politiikan kanssa.

Mutta koko maan lehdistön huomioonottaen mainitut ilmaisut eivät olleet lukumääräisesti voitolla, ja vuosikymmenen toisella puoliskolla, jolloin J. V. Snellman astuu kansallisen ja kansansivistysrintaman johtoon, saa myönteinen puoli laadullisestikin selvän yliotteen. Etenkin Saima,

Litteraturblad, Maamiehen Ystävä, Morgonbladet, Suometar, Helsingfors Tidningar ja Vasa Tidning ajavat kansanopetuksen asiaa. Mutta on sanottava, ettei yksikään tuona aikana ilmestynyt sanomalehti ole käsittelemättä tätä kysymystä — siinä määrin se oli tullut yleisen mielenkiinnon kohteeksi.

Selostettu sanomalehtikeskustelu, johon osallistuivat melkein kaikki senaikaiset kulttuurihenkilömme, on ollut kansanopetuksen kehittymiselle erittäin merkitsevä. Ehkäpä vielä merkittävämpää, ja joka tapauksessa näkyvämpää, on ollut 1840-luvun panos käytännöllisessä koulutyössä. Ennen tätä aikaa oli maassamme koulun nimen ansaitsevia kansansivistyslaitoksia niin vähän, että ne ovat yksitellen laskettavissa. Lisäksi nämäkin olivat yleensä muutamaa poikkeusta, esim. Turun ja Vaasan bell-lancasterkouluja lukuunottamatta niin pieniä, että niiden vaikutus tuli kovin vähäisen kansanosan hyväksi. Luku- ja kristinopintaitojen katsottiin vielä yleisesti riittävän kansansivistykseksi, ja ne hankittiin tavallisesti kotona.

Edellä kuvatun filantrooppisen harrastuksen tuloksena syntyi maahamme käsiteltävänä olevana ajanjaksona, 1840-luvulla tai sen kahden puolen, useita eri tyyppisiä edustavia kansanopetuslaitoksia. Jotkut niistä saadaan suorastaan ulkomaisista esikuvista, jotkut taas kotoisia laitoksia elvyttämällä. Vanhat maalaiskoulumme sekä teollisuuslaitosten ja kartanoiden koulut uudistuvat. Bell-lancasterkoulut lisääntyvät ja voimistuvat. Köyhäinhoitokoulut ja pyhäkoulut saavat uusia muotoja. Aivan uusina tyyppinä astuvat pikkulastenkoulut ja käsityöläisten sunnuntaikoulut kansanopetuksen rintamaan. Mainitut laitokset syntyvät joko pelkästään yksityisluontoisina, usein yhden ainoan henkilön hyväntekeväisyysharrastuksen varassa, tai ne aikaansaadaan vähäisen valtionavun turvin; muutamissa taas ovat kunnalliset ja seurakunnalliset yhtymät mukana.

Ruukinkouluja ja kartanonkouluja syntyi maahamme jo

1600-luvulla ja tällöin suuraatelistolomme edustaman merkan-
 tiilisen kulttuuripolitiikan tuloksena. Tunnetuin on Axel
 Oxenstiernan perustama Tjudan pedagogio. 1700-luvun lo-
 pulla ja 1800-luvun alussa niitä jälleen perustetaan run-
 saasti, nyt jo enemmän filantropian hengessä, ja kolmas
 aalto sattuu 1830—1850-luvuille. Viimeksi mainitulta ajalta
 ovat peräisin mm. Fiskarsin, Orijärven, Marieforsin, Varkau-
 den, Mustasaaren Grönvikin, Taalintehtaan, Värtsilän, Enon-
 kosken, Pitkärannan, Forssan, Jokioisten ja Fagervikin ruu-
 kinkoulut sekä Voipaalan, Tuusulan Gammelbyn, Tyrvän-
 nön Lahdentaan, Erkkylän ja Korpelan kartanoiden koulut,
 jota paitsi useimmat aikaisemmin perustetuista samoihin ai-
 koihin järjestettiin uudelleen, kuten esim. Orisbergin, Tju-
 dan, Teijon ja Anjalan koulut. Edellä olevaan luetteloon si-
 sältyvät melkein kaikki merkittävät, tämältyyppiset koulut.
 Ruukki- ja kartanoyhteisöjen piirissä olikin nuorisollamme
 näiden laitosten ansiosta varhaisemmin kuin muualla maa-
 seudullamme mahdollisuus päästä laajemmasta kansansivis-
 tyksestä osalliseksi.

Suomen *käsityöläisten sunnuntaikoululaitos* järjestettiin
 asetuksella 1842. Tällöin sillä oli takanaan toistakymmentä
 vuotta vanha kotimainen traditio. Eräitten yksityishenkilöi-
 den, pääasiassa pappien ja opettajien toimesta, joissakin ta-
 pauksissa porvariston päätöksellä, tällaisia kouluja oli toimi-
 nut lyhemmän tai pitemmän ajan yhdeksässä eri kaupun-
 gissa. Sunnuntaikouluasetus, joka annettiin Turun käsityö-
 läismestarien aloitteesta, aloitti uuden jakson. Se määräsi,
 ettei tammikuun 1. päivän 1845 jälkeen oppipoikaa ollut
 päästettävä kisälliksi, ellei hän voinut todistaa osaavansa
 kristinoppinsa sekä omaavansa taidon kirjoittaa luettavaa
 kirjoitusta ja laskea neljää laskutapaa. Mestariksi pääsyn
 ehdoksi määrättiin lisäksi eräissä tapauksissa piirustustaito.
 Näiden taitojen hankkimista varten oli kaupunkien — Naan-
 talia, Kaskista, Kajaania, Jyväskylää, Heinolaa ja Mikkeliä
 lukuunottamatta — perustettava sunnuntaikouluja, jotka

nauttivat valtionapua, ja jotka määrättiin manufaktuuri-
johdon ylivalvontaan, paikallisen johdon jäädessä kaupun-
kilaisten valitsemille johtokunnille. Kouluissa oli annettava
kristinopin, laskennon ja kirjoituksen opetusta. Lukutaidon
sunnuntaikouluasetus edellytti oppilailta olevan ennestään,
mutta käytäntö osoitti usein toista. Kuuden suurimman kau-
pungin kouluissa oli lisäksi opetettava ammattiopirustusta
sekä Helsingin ja Turun kouluissa vielä eräitä teknillisiä
aineita.

1848 annettu keisarillinen julistus kehoitti laajentamaan
sunnuntaikoulujen opetussuunnitelmia jonkin verran amma-
tilliseen suuntaan. Siihen asti, ja useissa tapauksissa vielä
sen jälkeenkin, sunnuntaikoulut olivat miltei pelkästään
yleissivistyksen alkeita jakavia kansanopetuslaitoksia. Kuten
edellä selvisi, ne olivat myös oppivelvollisuuskouluja, tosin
vain tietylle ryhmälle, nim. käsityöläisille tarkoitettuja. Tä-
mä ajatus, samoin kuin sunnuntaikoulujen rakenne muuten-
kin, on Saksasta peräisin. Saksalaismallinen käsityöläisten
sunnuntaikoulu oli tätä ennen lähestynyt maattamme kahta
tietä, toisaalta Tanskan kautta Ruotsiin, toisaalta Baltian
maiden kautta Pietariin.

Erikaisen selvästi ajan filantrooppinen ja sosiaalinen har-
rastus tulee esiin *köyhäinkoulujen* perustamisessa. Näiden
laitosten ulkomaisista esikuvista on erikoisesti mainittava
Saksan, lähinnä pietistien, köyhäinkoulut, Englannin charity-
schools, Saksan Industrieschulen ja Englannin schools of in-
dustry. Muutamia tämän tyyppisiä laitoksia meillä syntyi jo
1800-luvun alussa, mutta paljon suuremman merkityksen ne
saivat 1840-luvulla, jolloin niitä jälleen ruvettiin perusta-
maan ja tällöin erikseen kummallekin sukupuolelle ns. köy-
hien tyttöjen ja köyhien poikien kouluina. Tyttökoulut oli-
vat enimmäkseen rouvasväenyhdistysten tai kaupungin rou-
vien ja neitien epävirallisten yhtymäin perustamia ja ylläpi-
tämisiä. Rouvasväenyhdistykset syntyivätkin jokseenkin pel-
kästään tätä tarkoitusta varten. Ne eivät siis olleet naisasia-

järjestöjä, kuten usein luullaan. Poikakoulut taas toimivat yleensä kaupungin kustantamina ja köyhäinhoitojohtokunnan valvonnassa. Pääasiassa köyhäinkoulut sijaitsivat kaupungeissa, mutta joitakin oli maaseudun asutuskeskuksissakin. Huomattavimmat tämän tyyppiset koulut olivat Kuopiossa, ja suuntaa-antavista voimista on ennen muita mainittava *J. V. Snellman*. Kuopion köyhien tyttöjen koulu perustettiin 1846 suoranaisesti hänen aloitteestaan, ja pari vuotta myöhemmin alkaneen köyhien poikien koulunkin syntymiseen hänellä on ansionsa, samoin kuin näiden koulujen käytännölliseen järjestelyyn ja toimintamuotoihin. Tämä on sitäkin merkittävämpää, kun Kuopion kouluja pidettiin mallilaitoksina muuallakin.

Köyhäin lasten kouluissa opetettiin yleensä uskontoa, lukemista, kirjoitusta ja laskentoa, joskus ja etenkin myöhemmin vähän maantiedon ja historian alkeita. Tyttöjen kouluissa oli lisäksi runsaasti käsitöitä, mutta hienompia työmuotoja kartettiin. Koulujen perustajattaret toivoivat nimitäin useissa tapauksissa kasvateistaan saatavan hyviä palvelustyttöjä. Myöhemmin tästä tarkoituksiperästä kuitenkin luovuttiin.

Pikkulastenkoulu, lastentarhan edeltäjän, alkujuuria saattaa seurata eri teitä kauas keskiajalle saakka. Suomen pikkulastenkoulujen alkumuotona on kuitenkin pidettävä Englannin vastaavaa laitosta (infant school) ja nimenomaan sitä muotoa, jonka *Samuel Wilderspin* siellä vuoden 1820 vaiheilla kehitti ja joka tämän jälkeisinä vuosikymmeninä levisi kaikkialle Eurooppaan, jopa muihinkin maanosiin.

Suomen ensimmäisen pikkulastenkoulun perusti pari kauppaneuvosta Kokkolaan v. 1839. Seuraavana vuonna avattiin Helsingissä samanlainen laitos kolmen professorin ja eräiden muiden sivistyneistöön kuuluvien toimesta, ja samana vuonna aloitti toimintansa kolmaskin koulu Finlaysonin puuvillatehtaan kustantamana Tampereella. 1840—50-luvuilla syntyi muihin kaupunkeihimme vielä yhteensä toistakym-

mentä tällaista laitosta. Kaikki ne toimivat miltei pelkästään yksityisen hyväntekeväisyyden varassa. Muissa maissa ne olivat yleensä hallitsijahuoneitten suojeluksessa, ja meilläkin ne saavuttivat monta ystävää tunnetuimpien kulttuurihenkilöittemme piiristä. Mm. *Sakari Topelius* teki niille ja eritoten Helsingin pikkulastenkouluille lehtensä, Helsingfors Tidningarin, välityksellä monta hyvää palvelusta lämminhenkisillä artikkeleillaan.

On sanottava, että pikkulastenkoulu pyrki todella ratkaisemaan tehtävänsä lapsen näkökulmasta. Koulu haluttiin saada lapselle mieluisaksi ja kaikki oppiminen huvittavaksi. Leikki tuotiin kouluun ja varottiin pitkästyttämästä lasta. Wilderspinin ajatuksissa on paljon sellaista, joka tuo mieleen Pestalozzin ja Fröbelin. Kuitenkin ne meidän mielestämme muodostuivat pienille lapsille vielä liian koulumaisiksi — niissä opetettiin uskonnon, lukemisen, laskennon, kirjoituksen ja vähän muidenkin aineiden alkeita. Aikaa myöten niissä kehitys meni tuohon suuntaan yhä pitemmälle. Tämä johtui toisaalta siitä, että uskottiin niin suuresti opetuksen voimaan, toisaalta siitä, että varsinaisia kansanopetuslaitoksia oli silloin vielä liian vähän. Oppilaitten yläikärajakin, jona Englannissa pidettiin 7 vuotta, oli meillä useimmissa tapauksissa 2—3 v. korkeampi.

Myöskin Suomen *pyhäkoulun* ensimmäinen nousukausi sattuu 1840-luvulle. Paikka paikoin niitä oli ollut jo aikaiseminkin arkkipiispojen Tengströmin ja Melartinin suosimina Turun hiippakunnassa. Mutta ne olivat olleet vain vihattuja laiskainkouluja. Vasta sen jälkeen kun »Suomen pyhäkoulun isä», J. F. Bergh, oli perustanut tunnetut koulunsa Nurmijärvelle, ja kun 1840-luvulla sanomalehdistömme ryhtyi tekemään niitä tunnetuiksi, ne tulivat suosituiksi, mainitulla vuosikymmenellä etenkin Porvoon hiippakunnassa, myöhemmin muissakin hiippakunnissa. On huomattava, että siihen aikaan pyhäkoulut eivät olleet sellaisia lasten hartaushetkiä, kuin ne nykyään ovat, vaan nekin olivat yleissivistyksen alkeita, pääasiassa lukutaitoa, jakavia kansanopetuslaitoksia.

Pyhäisin toimivista maaseudun opetuslaitoksista sietää tässä yhteydessä, mutta erillisenä ryhmänä, mainita ne sunnuntai-koulut, joita ylioppilaat 1800-luvun puolivälin tienoilta, pääasiassa kesäisin, pitivät eri puolilla maatamme.

Maaseudun kansanopetustoimi edistyi 1840-luvulla huomattavasti muutenkin kuin pyhäkoulujen ansiosta. *Pitäjänkouluverkostomme* tiheni ja uudistui. Pitäjänkoulut perustettiin enimmäkseen vielä kiertävinä, mutta ne olivat tasoltaan usein jo paljon korkeampia kuin vuosisadan alkupuolella. Samoin *kyläkoulut* lisääntyivät. Nämä koulut, joiden piiriin kuuluu hyvin erilaisia laitoksia eritasoisista yksityisyriyksistä kyläkunnan yhteisellä päätöksellä perustettuihin kouluihin asti, ovat osaltaan todistuksena laajan maaseudun sivistystarpeen kasvamisesta.

Erikseen on maaseudun kouluista mainittava muutamia yksityisten filantrooppien toimesta perustettuja laitoksia.

1836 oli Salon tuomiokunnan tuomari *Zachris Alopaeus* lahjoittanut rahaston lastenopettajien palkkaamiseksi Kalajoelle, Haapajärvelle, Pyhäjoelle ja Saloon. Kun Turun tuomiokapituli oli kolme vuotta myöhemmin vahvistanut *Alopaeuksen kouluille* ohjesäännön, muodostui 1840-luku niiden parhaaksi toiminta-ajaksi ja kansanopetuksen nousukaudeksi noissa Pohjanmaan takapajuisissa seurakunnissa. Kainuun puolessa taas ns. *Antellin koulut* olivat 1830-luvulla kokeneet uudesti järjestelynsä, jonka kautta niiden vaikutus vasta alkoi tulla merkitseväksi. Satakunnassa taas *Adam Sasslinin*, hämeenkyröläisen talonpojan, perustama koulu- ja saarna-huonelaitos aloitti 1848 siunauksellisen toimintansa.

Näitä huomattavampia olivat kuitenkin *Ahlmanin koulut*. Ne olivat saaneet nimensä peruspääoman lahjoittajan, kruununvouti Ahlmanin mukaan, ja niitä oli eräissä Tampereen ympäristökunnissa. Ne olivat Ahlmanin testamentin toimeenpanijan, Suomen Talousseuran valvonnassa toimineet jo vuodesta 1817 lähtien, mutta osoittautuneet tarkoitustaan vastaamattomiksi. 1839 niille vahvistettiin uusi ohjesääntö, ja

vasta 1840-luvulla ne uudestimuodostettuina saavuttivat enemmän merkitystä.

Mainitut yksityisten hyväntekijäin toimesta syntyneet koululaitokset olivat tietenkin huomattavia paikallisina sivistystekijöinä, oman toimintansa kautta. Mutta niiden välillinen vaikutus ulottui paljon laajemmalle. Ne olivat yllykkeitä muille kansansivistyksen harrastajille ja esikuvia kansanopetuslaitoksia järjestettäessä muuallakin maassamme sekä 1840-luvulla että vielä myöhemminkin. Mm. Ahlmanin koulujen vaikutus on selvästi nähtävissä ja ulottuu ainakin kolmen vuosikymmenen yli. Niiden 1839 vahvistettu ohjesääntö jaettiin papistolle. Tarvitsee vain silmätä esimerkiksi Orisbergin ja Taalintehtaan ruukinkoulujen, Sasslinin ja Tegelstenin koulujen, Ikaalisten, Urjalan ja Kemiön pitäjänkoulujen tai Porin ja Sääksmäen kansakoulujen ohjesääntöjä huomataksaan, että ne ovat syntyneet Ahlmanin koulujen mainitun ohjesäännön pohjalla. Tämä ei ollut ihme. Olihan tuo ohjesääntö kahden niin arvovaltaisen elimen kuin Turun tuomiokapitulin ja Suomen Talousseuran yhteistyön tulos.

Edellä suoritettu erilaisten koulutyyppeiden tarkastelu osoittanee, kuinka laaja, kuinka monin eri tavoin sekä kaupeungeissa että maaseudullamme kansanopetuksen rintama puheena olevana aikakautena pystyi etenemään ja kuinka virkeätä nousukautta 1840-luku tällä alalla merkitsee. Vähitellen tästä maaperästä versoo yhä selvemmin ajatus, että kansanopetuksen päämääränä tulee olla kansan sivistäminen, ja yhä ilmeisemmäksi käy, että tämän toiminnan on tultava kaikkien hyväksi. Ennen 1840-lukua tällaiset käsitykset olivat meillä ylen harvinaisia, ja jäivät huomiotta, mutta saman vuosikymmenen loppupuolella niitä jo ponnekkaasti esitettiin. Siksi tuo vuosikymmen muodostaa vankan ja välttämättömän pohjan sille kehittelylle, joka seuraavan vuosikymmenen kuluessa johtaa kansakoululaitoksemme hahmottumiseen sellaiseksi, jollaisena se sitten toteutui.